

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR KULTURVETENSKAPER

På vandring genom historien

- en undersökning av hur förr och natur är kultur

Göteborgs Universitet
Institutionen för kulturvetenskaper
Kandidatuppsats
Fördjupningskurs Etnologi ET 1501
HT 2013
Författare: Sabina Johansson
Handledare: Elias Mellander

Institutionen för kulturvetenskaper/Etnologi
Box 200
405 30 Göteborg

Denna uppsats är allmän och
offentlig handling. Författaren
har upphovsrätten och uppsatsen
får inte begagnas, annat än för
enskilt bruk, utan författarens
tillstånd

Omslagsfoto: Fägatan på Kulturstigen i Lived. Foto: Sabina Johansson
Fotografier: Sabina Johansson

Abstract

Nature and culture are often described as opposites, but at the same time nature is often described as culture and past. This essay examines how nature and the past are culture. I study how 51 people make shifting distinctions between nature and the past in relation to culture, the present and the future. By using the concept of Orientation of Sarah Ahmed I analyze how the informants direct themselves against nature, past and culture through a questionnaire, observations and walk-alongs. I discuss how their ideas about nature and the past differ with their different starting points and are shaped through their physical meetings with them. But their feelings for nature and the past aren't random. There are straight orientations that the informants have to relate to and which they often follow. These collective orientations are a crucial part in the shaping of nature and the past.

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
Syfte och frågeställningar	6
Ämnesval och begrepp	6
Tidigare forskning	8
2. Metoder, teori och material	10
Metoder och material	10
Teori	12
Avgränsningar	14
Disposition	15
3. Flytande gränser mellan natur och kultur	16
Natur i förhållande till kultur	16
Natur som kraftkälla	17
Kultur som tar över natur	19
Relativa gränser	19
4. Naturligt förr och gammal natur	23
Kultur utspelar sig i natur	23
Upptäcktsfärder till spår från förr	23
För länge sedan...	24
Klassfrågor förr och idag	26
5. Personliga känslor och kollektiva orienteringar	27
Känslor och nyfikenhet	27
Olika förr och natur	28
Kollektiva orienteringar	29
Förr och natur som sticker ut	30
Avslutande diskussion	32

Litteraturförteckning	34
Publicerad litteratur	34
Tidskrifter	35
Källförteckning	36
Arkiv	36
Tryckta källor	36
Otryckta källor	36
Internetkällor	36

1. Inledning

Ända sedan jag var liten har jag varit nyfiken på hur det var att leva förr. Jag och mina föräldrar har rest runt i landet och tittat på olika ruiner, kyrkor, stensättningar och gamla byar. Där vid kulturminnena kan jag fantisera om hur de hade det förr, hur de bodde, vad de arbetade med och vad de drömde om. I romanernas värld och i filmer har jag också levt mig in i hur det var att leva förr. Men jag skulle vilja kunna resa tillbaka i tiden och få uppleva hur det var att leva som bonde i slutet av 1800-talet ”på riktigt”. Mitt historieintresse hänger ihop med ett naturintresse. En vilja att vara ute i naturen, men också att värna om naturen. Jag vill inte leva som många i västvärlden gör idag, jag vill inte vara en del av den hysteriska köphetsen eller det överflöd vi har, eftersom jordens resurser inte räcker till för det och eftersom det är så många människor som inte får plats i ”välfärden”. När jag tänker mig livet förr romantiserar jag det. Jag tänker mig att de levde närmare naturen, de odlade sin egen mat och skapade själva de föremål och redskap de behövde av naturen, utan att överexploatera den. Och jag tror att de var lyckligare, mindre stressade och värderade andra saker i livet. Jag har en dröm om naturen och landet och den drömmen är samtidigt delvis en längtan tillbaka i tiden.

Natur och förr betyder något för alla, vi har alla en relation till vår omgivning och till det som tidigare hänt. Natur och livet förr kopplas ibland ihop med varandra som i mina fantasier där livet förr är ett liv i naturen. Etnologerna Birgitta Svensson (1997, 1999) och Katarina Saltzman (1999, 2001) skriver om hur natur ibland beskrivs som förfluten och historien beskrivs som naturlig. När personer berättar sina semesterminnen från Öland i frågelistan ”Semester på Öland” minns de även blommor, fåglar och grönska från deras besök vid olika fornminnen och kulturarvsplatser. ”En dag var vi vid Ismantorps ringborg. Solen lyste, temperaturen alldeles lagom. Gräset var vårgrönt med tusentals blommor av alla de slag. Själva ringborgen var så ren och enkel i sin form. Människorna som en gång bodde här, kan inte ha mått dåligt i denna underbara natur” (LUF M 22509 I Saltzman 1999:228). Upplevelsen av förr känns här som en naturupplevelse och förr och natur görs till samma sak. Hon visar även hur natur är nära kopplat till kultur, då naturupplevelserna ofta nås via bilen och genom bilrutan, vi behöver inte ens stiga ur bilen för att uppleva den öländska naturen. Vissa menar att Ölandsbron i sig är en naturupplevelse (Saltzman 1999:215f). Jag tycker att det är spännande hur gränserna mellan natur och kultur här luckras upp och de båda blir del av varandra. I den här uppsatsen kommer jag att fortsätta att studera relationerna mellan natur, förr och kultur.

Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka hur förr och natur är kultur. Jag undersöker hur personer orienterar sig mot förr och natur i förhållande till kultur, idag och framtiden. Jag studerar hur deras personliga upplevelser av förr och natur skapar gränsdragningar mellan förr, natur och kultur och hur dessa personliga orienteringar görs i relation till kollektiva orienteringar.

De analytiska frågeställningar jag använder mig av är:

- Hur orienterar sig informanterna mot natur i förhållande till kultur?
- Hur är orienteringarna mot förr och natur kulturella?
- Hur är personliga känslor upplevelser av kollektiva orienteringar?

Ämnesval och begrepp

Ämnet för den här uppsatsen är människors förhållande till natur och förr. Natur och förr är viktiga delar av människors liv. Natur finns överallt, det är naturen vi lever av och naturen är hela vår omgivning. Vårt förhållningssätt till naturen är därför relevant att undersöka vidare. Det finns en föreställning om att natur och kultur är varandras motsatser och mycket i samhället bygger på deras uppdelning, menar Saltzman. Hon säger dock samtidigt att denna uppdelning är problematisk (Saltzman 2001:55). Jag kommer att undersöka hur gränserna mellan natur och kultur dras och upprätthålls av människor idag. Saltzman och Svensson visar hur natur och förr ofta förknippas med varandra, jag tycker därför att det är relevant att även undersöka hur gränsdragningen mellan natur och kultur sker i förhållande till tid. När vi vänder oss till olika föreställningar om natur så har vi samtidigt en bild av förr, vad som skett, vad som sker och vad som skulle kunna komma att ske. Jag kompletterar deras studier genom att knyta personers föreställningar om förr och natur till känslor i upplevelser av fysiska rum. Jag hoppas även få se hur människor använder sig av föreställningar om natur och förr i sin vardag och vilken betydelse de har för dem.

Det jag undersöker är de vardagliga orden natur, förr och kultur, hur människor använder dem själva. Dessa brukar definieras som emiska begrepp, tillskillnad från de etiska begrepp forskaren använder som analytiska redskap (jfr Thomas N. Headland & Kenneth A. McElhanon

2004:306, Nilsson 1992:101f). Informanternas definitioner diskuteras i de empiriska kapitlen som följer.

Min etiska definition av natur och kultur är att de inte går att skilja från varandra. Jag ser natur som den miljö människor lever i. Natur är den fysiska och rumsliga omvärlden och de platser vi befinner oss i. Kulturgeografen David Harvey menar att en storstad som New York är ett naturligt ekosystem, staden är natur. Han pekar på hur människor är en del av ekosystemen. Vi befinner oss inte utanför naturen, människans påverkan på naturen görs inne i naturen (Harvey 1996:186). Natur är därför hela vår livsmiljö, även städer och bostadsområden.

Kultur är för mig det vi människor delar med andra, de handlingar, ting och tankar som har skett och som sker just nu (jfr Nilsson 1992:106, 110f). Kultur sker ständigt överallt. Människor delar kultur i väldigt komplexa, rörliga, föränderliga och multipla vägar (jfr Marcus 1995:96). Natur är en del av kultur, eftersom kulturen sker i natur och eftersom natur är råvara till de föremål och föreställningar vi delar med andra. Begreppet kultur har dock en problematisk historia då det använts av personer i maktställning för att beskriva de Andra, vilket antropologen Kirsten Hastrup visar. En västerländsk vetenskap dominerad av män har beskrivit de Andra som underlägsna, vilket även kan kopplas till kolonialismen (Hastrup 2010:42, 68). Många personer har diskriminerats, förtryckts och exploaterats med kulturbegreppet. Jag vill även poängtera att det finns en risk att kultur görs essentialistiskt, till klart avgränsande kulturer där människor tillskrivs egenskaper och en viss fast position. Kultur kan då även ses som en orsak, så att bakomliggande problem döljs (jfr Hastrup 2010:75, 100).

Jag använder mig här av begreppet förr för all kultur som tidigare skett. Förr är därmed alltid del av natur och kultur. Men all kultur är inte förfluten. Jag vill dock poängtera att förr består av en mängd olika motsägelsefulla berättelser och händelser som skett på olika platser vid olika tidpunkter och berört olika människor. Jag skiljer mellan historia och minne, efter etnologen Owe Ronström (2001). Med historia menar jag den allmänna generella historien som de flesta är överens om har skett, som vilka kungar som har härskat. Minnet är mer konkret, det är någons subjektiva minne och kan vara både kollektivt eller personligt (Ronström 2001:102f).

Tidigare forskning

Människors förhållande till naturen har länge studerats inom etnologin. Det svenska bondesamhällets materiella kultur, vilka redskap som användes för att bruka jorden och hur naturen var råvara till möbler och byggnader dokumenteras av etnologen Åke Campbell (1936), kulturgeografen Mårten Sjöbäck (1935) och etnologen Nils-Arvid Bringeus (1979). Även etnologen Lars G. Strömberg har fortsatt sett natur som resurs där olika aktörer använder naturen olika (1992). Denna syn breddas med hur natur känns då etnologen Clas Bergvall skriver om hur det känns tomt utan krukväxter i hemmet (2007). Natur och landsbygd i förhållande till identitetsskapande och genus behandlas av etnologen Pia Götebo Johannesson (1996). Natur, i form av människors omgivning och vårt förhållande till den finns även med i studier av stadsrum och landsbygdsutveckling. Jag ser därmed natur som dels resurs men även något betydelsefullt som människor känner något för och bygger identitet kring.

Etnologen Orvar Löfgren menar att vår upplevelse av naturen är ett samspel mellan mentala landskap och verkliga fysiska landskap. Vi tolkar naturen, ger den betydelse och värderar vad som är vackert eller inte. Dessa tolkningar och värderingar är kulturella (Löfgren 1989:184, 205). Han skriver en historia av vilka känslor som tillskrivits naturen från 1600-talet fram till 1989. Hans tonvikt ligger dock mer på det mentala än de fysiska platserna, en palm räcker för att skapa semesterdrömmar (Löfgren 1989:205f). Även Eeva Jokinen, professor i kvinnostudier och Soile Veijola, professor i turism skriver om natur och landskap som kulturella och med en narrativ form. Vi vet vad som är ett landskap och hur vi ska uppleva det genom alla de berättelser som finns om landskap. Dessa berättelser är även intertextuella, de refererar till varandra och andra berättelser (2003). Jag kommer att förhålla mig till hur människor upplever natur och förr utifrån sig själva i relation till de kulturella berättelser som finns.

Människors förhållande till förr är väl utforskat i många studier om historiebruk och kulturarv. Det finns studier om hur vi knyter föreställningar om förr till allt från folkmusik, folkdräkter, nationaldagsfiranden, traditioner, herrgårdar, medeltidsmarknader och minnesmonument, till hela gaturum och landskap. Kulturarvet görs till en symbol som laddas med samtids värderingar och därmed skiftande berättelser under historien visar bland andra etnologen Karin Lindvall (2004). Det är främst trevlig historia som får kulturarvsstatus, många personer och grupper utelämnas visar etnologerna Lars-Erik Jönsson (2005) och Birgitta Svensson (2005). Etnologen Kerstin Gunnemark lyfter istället hur även vardagliga ting och nyare ting

kan vara kulturarv (2008). Etnologen Lotten Gustafsson undersöker medeltidsveckan på Gotland och medeltidslajv som lek, ett sätt att testa på andra sätt att leva och förhålla sig till världen på, under ramar som gör det tillåtet att ifrågasätta de normer och värderingar som finns i samhället idag (2002). Skapandet av kulturarvsplatser får även verkliga konsekvenser för människor i form av gentrifiering enligt Owe Ronström (2001). Etnologerna Sverker Hyllén-Cavallius och Lars Kaijser undersöker istället hur historia skapas genom affektiva allianser, där förr binds samman med nostalgi och känslor (2012).

Birgitta Svensson och Katarina Saltzman har gjort flera studier av förhållandet mellan natur och förr. Birgitta Svensson skriver om hur det skånska slättlandskapet formas av dem som använder det, de som bor, jobbar och turistar i det i ”Vardagsmiljöer och söndagskulisser” (1997). Slättlandskapet sägs vara typiskt Skånskt, men det kontinuerliga i landskapet är egentligen förändring menar hon. Vårt intresse för historia och synen på landskapet beror på att vi ifrågasätter samhället och moderniseringen idag. Hon fortsätter att beskriva intresset för historia och att turista på historiska platser som en samhällskritik i ”På naturliga äventyr i kulturarvet” (1999). Hon menar att vi har en tendens att söka oss till historiska platser för att samtidigt komma ut i naturen. Hon bygger även vidare på Lotten Gustafsson och ser upplevelseturismen på historiska platser och i naturen som sätt att testa på någon annans liv och förutsättningar men också som ett sätt att bearbeta miljöfrågor och hitta andra sätt att forma samhället.

Katarina Saltzman (1999) undersöker relationerna mellan förr, natur och kultur i semesterminnen från Öland, vilket jag presenterade i inledningen. I *Inget landskap är en ö* (2001) använder hon sig av begreppet landskap för att visa på dialektiken mellan natur - kultur, förr - nu och land - stad i olika gruppers förhållningssätt till de Öländska landskapen. Turisternas badstränder möter länsstyrelsens levande världsarv Odlingslandskapet Södra Öland som möter böndernas egen kamp.

2. Metoder, teorier och material

Metoder och material

Fältet jag studerar finns delvis i Mölndal. Mölndals kommun har anlagt flera natur- och kulturstigar där besökarna kan få vandra genom tusentals år av kommunens historia, skriver de på sin hemsida (Mölndals stad 2013-11-11). Jag har valt att vandra en av dessa stigar, kulturstigen i Livered tillsammans med fem personer. Jag gick med dem en person i taget och bad dem berätta vad de upplevde, såg och kände. Den fjärde promenadintervjun gick jag tillsammans med ett par, som känt varandra länge. Jag intresserade mig för deras tankar om förr och hur det känns att människor har levt här för länge sedan. Jag frågade dem också om deras naturvanor och kulturhistorieintresse. Promenadintervjuerna spelades in på diktafon, under vandringarna togs även fotografier. Sociologen Margarethe Kusenbach argumenterar för att promenadintervjuer, eller go-alongs och walk-alongs som hon benämner dem framförallt är värdefulla för att komma närmare människors delaktighet i miljön och hur människor upplever sin omvärld (Kusenbach 2003:466ff). Informanterna har anonymiserats och givits finge-rade namn.

Erik är nyss pensionerad, 65 år fyllda och tycker om att vara ute i naturen och gå pilgrims-vandringar. Elin studerar, är 22 år och läser gärna Vilhelm Moberg. Sofia studerar, är 23 år och brukar undra hur det är att bo i de hus hon går förbi. Lena 52 år jobbar som förskolelärare och är gift med Olof 54 år som är kommunanställd, de brukar semestra till klosterruiner och andra sevärdheter tillsammans.

Promenadintervjuer och deltagande observationer handlar för forskaren om att vara här, på platsen och dela upplevelsen av platsen som känd, enligt etnologen Erik Ottoson (2009). Han talar om hur forskaren använder sig av sig själv som redskap och sina erfarenheter för att försöka leva sig in i vilken betydelse platsen har för människor. Vi försöker se vad de gör på platsen och vad deras uppmärksamhet är inriktad på. Men vår uppmärksamhet är aldrig så enkelspårigt inriktad på ett objekt. Livet är mycket mer osäkert, vi trevar oss fram, gör snabba intuitiva val och byter ofta riktningar. Promenadintervjuer och observationer handlar därför lika mycket om att dela upplevelsen av platsen som osäker och okänd (Ottoson 2009: 148ff, 158).

Jag har även gjort två observationer av kulturstigen i Lived för att försöka få en större förståelse för hur jag och informanterna kan uppleva förr och natur på platsen. Den första observationen letade jag mig bokstavligen fram efter stigen, som jag aldrig vandrat innan. Jag försökte hitta vilka skyltar som fanns och vad de och broschyren berättade om. Observationen dokumenterades med papper, penna och kamera. Även om informanterna berättar mycket om vad de ser och upplever under promenadintervjuerna är det samtidigt väldigt mycket de inte säger och som jag aldrig kan få veta. Promenadintervjuerna gjorde mig mer nyfiken och uppmärksam på vad det är jag ser och hur jag upplever platser. Jag valde därför att göra ytterligare en observation, för att få en förståelse för vad informanterna inte säger, men vad de ändå skulle kunna uppleva. Jag ställde samma frågor till mig själv som jag ställde till informanterna och berättade vad jag kände, upplevde och tänkte om mina upplevelser på diktafon. En del av min observation har även varit att titta på informationsskyltar, broschyrer och information om Kulturstigen i Lived för att lära känna stigen bättre.

Mitt material består också av svar till frågelistan "Naturen för mig" DAG 20 som Institutet för språk och folkminnen SOFI skickade ut år 2010 i samarbete med Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet. Jag har tagit del av 45 av de svar på frågelistan som finns på Dialekt- och Ortnamnsarkivet i Göteborg, DAG under benämningen DAG 20. Insändarna uppmanades att skriva om sina tankar om och upplevelser av natur, gärna under olika skeenden i deras liv. De uppmanades även att berätta om sitt första naturminne, vilka platser som är betydelsefulla för dem, varifrån de har lärt sig det de kan om naturen och vad de tycker om att göra i naturen.

Undersökningen är delvis lokaliserad i Lived och påverkad av den fysiska miljön i Lived, men den skulle lika gärna kunna ha gjorts på en helt annan stig. Jag valde en avgränsad stig för att kunna jämföra vandrarnas gränsdragningar med varandra. Jag valde att intervjua personer som inte bor intill stigen eller har stora kunskaper om stigen. Jag sökte istället personer som är intresserade av historia och tycker om att vandra i naturen, även på vintern. Detta eftersom jag är mer intresserad av förhållandet mellan natur och kultur än av vad som verkligen hänt i Lived eller vilka som bott där. Under intervjuerna skapar informanterna föreställningar av livet i Lived förr, utifrån sina tidigare erfarenheter och föreställningar om förr och natur. Det jag når är därför mer allmänna föreställningar om natur och kultur men jag får också se hur personerna vänder sig till olika upplevelser och gör dem betydelsefulla.

Personerna jag vandrar med befinner sig inte bara i Lived. Samtidigt som vi går stigen refererar de till andra torpgrunder, kyrkor och kulturminnen de sett. De rör sig mellan romaner, filmer och många andra fysiska platser de har varit på men också mellan olika diskurser om natur och förr. Antropologen George E. Marcus poängterar att det är svårt att avgränsa ett fält, eftersom människor idag är väldigt rörliga och befinner sig på många andra platser också. Han menar att det inte går att skilja mellan en avgränsad plats och det stora världssystemet. Det globala kan inte vara en kontext till det lokala eftersom det lokala är en del av världssystemet (Marcus 1995:96, 99). Vad som händer på stigen i Lived påverkas av vad som händer på andra platser runt om i världen (Marcus 1995:110). Mitt fält är därför bara delvis lokaliserat i Lived, vad informanterna berättar i stort om natur och förr är lika intressant. Fråge-
listsvaren berättar också om en mängd olika platser.

Promenadintervjuerna är i hög grad iscensatta och skapade av mig. Det informanterna berättar för mig styrs av att jag är där som forskare och de försöker troligen hjälpa mig genom att svara vad de tänker sig att jag vill få höra (jfr Lilja 1999:123). Flera av dem uttrycker att de inte alls brukar tänka så här mycket på förr, natur eller vad de ser annars. Kusenbach förespråkar att göra go-alongs där informanten skulle röra sig i vardagen annars också, i deras ”naturliga” miljö, för att fånga vad personerna skulle göra även om jag som forskare inte är där. Att iscensätta go-alongs skapar inte tillförlitlig kunskap menar hon, även om hon också poängterar att go-alongs alltid är skapade situationer (Kusenbach 2003:463f). Jag menar dock att de själva söker sig till liknande platser, även om de kanske aldrig hittat just Livedsstigen. För en av informanterna är anknytningen till platsen viktig för upplevelsen av en plats. De andra informanterna är både intresserade av platser de aldrig besökt förut och platser som de har nära anknytning till, men de besöker oftare platser de aldrig varit på förut eftersom de brukar besöka kulturminnen på semesterresor. Fråge-
listmaterialet är även ett bra komplement då personer uppmanats att skriva om natur och därför haft möjlighet och tid att själva välja vad de vill berätta om och vilka platser. Förr nämndes inte heller i fråge-
listan, svarens kopplingar till förr kommer därför från dem själva.

Teori

Jag använder mig av fenomenologisk teori och då Sarah Ahmeds begrepp orientering. Sarah Ahmed studerar även queerteori, ras- och kulturstudier. Med fenomenologi vill jag visa hur den fysiska platsen och de fysiska mötena med natur och förr har betydelse för informanterna

och för hur de upplever vad natur och förr är. Fenomenologin menar att vi påverkas av den fysiska världen runt om oss, objekten vi möter lämnar intryck på oss, enligt Ahmed. Fenomenologin visar också att vårt medvetande alltid är riktat mot objekt i vår närhet, det är avsiktligt riktat mot det som redan finns där (Ahmed 2006:27). Det rumsliga sammanhang vi befinner oss i lämnar intryck på oss och påverkar hur vi uppfattar världen. Det är inte bara ting som är objekt, även tankar, drömmar, mål, andra personer och föreställningar är objekt i Ahmeds mening (Ahmed 2006:56). Det informanterna vänder sig till är framförallt föreställningar om förr och natur, men även de fysiska upplevelserna av dem.

När informanterna beskriver natur och förr gör de det utifrån sin utgångspunkt, det rum där de befinner sig just nu. Vår utgångspunkt är också den egna kroppen (Ahmed 2006:53). Det är med vår kropp vi riktar oss, vart våra ögon är vända styr vad vi kan se och uppfatta framför oss. Jag ser datorn framför mig, men kan inte se vad som finns bakom mig. För att kunna se bakåt, måste jag vända mig på stolen, och jag har då redan tagit en annan riktning, vilket gjort att jag har andra objekt i min närhet. Jag var riktad mot aktiviteten att skriva eller att läsa på datorn, men när jag vände mig om riktade jag mig istället mot något annat, kanske ett ljud bakom mig som fick mig att bli nyfiken på vad som finns bakom mig. Med begreppet orienteringar vill Sarah Ahmed visa att vad som finns framför oss och vad som är inom räckhåll för oss beror på val vi tidigare har gjort, på de orienteringar vi redan har tagit. En person som jobbar som författare, har genom sitt yrkesval skapat sig tid att skriva, och vänder sig mot datorn, skrivmaskinen eller papper och penna och mot andra saker som hör till skrivande; skrivbord och böcker. De här objekten samlar sig runt författaren, hamnar i dens närhet eftersom den har riktat sig mot skrivande (Ahmed 2006:52). Då vandrarna har valt att medverka i studien har de riktat in sig på förr och natur, precis som frågelistsvararna är riktade mot natur. Samtidigt som objekten i vår närhet gör det möjligt för oss att orientera oss och vända oss i olika riktningar. Det är genom att vi rör oss mot objekt och använder objekt som vi orienterar oss (Ahmed 2006:54). Objekten vi ser runt om oss påverkar vad vi gör. När vi ser ett objekt tar vi ställning till det, vi positionerar oss till det, vi tycker om det, blir nyfikna eller äcklas av tinget (Ahmed 2006:27f). Vi kanske går närmare, känner på det, tar upp det och gör något med det eller går därifrån.

I Sarah Ahmeds uppfattning om hur vi tar upp rum och orienterar oss går det inte att helt och hållet skilja subjekt från objekt och rum. När kroppar tar plats i ett rum, svämmas de över och flyter ut, flyter ihop med rummet och objekten i dess närhet. Kroppar, objekt och rum formas

alla av varandra och av mötet mellan dem (Ahmed 2006:53f). En viktig poäng i Ahmeds arbeten är att våra orienteringar inte är slumpmässiga. Livet riktas åt vissa håll mer än andra, beroende på vilka vi är. Vi tenderar att välja väl upptrampade stigar, de stigar som lovar ett lyckligt liv, vilka Ahmed kallar för räta linjer (Ahmed 2006:21). Med andra ord är det genom att följa normen och allmänt accepterade orienteringar som vi lovas ett gott liv. Och det är genom att dessa orienteringar ständigt reproduceras som de också förkroppsligas, eftersom många kroppar väljer de räta riktningarna så fortsätter de att vara räta (Ahmed 2006:56). Vissa kroppar tar upp vissa rum mer än andra kroppar och lämnar ingen eller väldigt liten plats till andra kroppar. Många rum är maskulina, heterosexuella och vita menar hon, de kroppar som avviker från de räta linjerna sticker ut, de kan inte flyta ut i rummet som de räta kropparna utan deras rörelser begränsas och känns väldigt obekväma. Kroppen blir då en social stresspunkt (Ahmed 2006:58, 2011:141f).

Informanterna är på det sättet del av natur och förr som de berättar om, de påverkar ömsesidigt varandra och formar varandra. På kulturstigen blir vandrarna just vandrare som ofta är ute och går i natur och som besöker olika kulturminnen. Samtidigt som det är dessa intressen eller orienteringar som riktar dem mot natur och kulturminnen och som på ett sätt gjorde att jag hittade dem.

Avgränsningar

Även om allt hänger ihop måste vissa avgränsningar göras för att få undersökningen genomförbar. Jag avgränsar mig till människors upplevelser av förr och natur som de har idag. Jag tittar därmed inte på vad som verkligen har hänt i Lived eller på tidigare generationers syn på förhållandet mellan natur och kultur. Eftersom det är vad jag kan fråga informanterna och materialet om. Jag undersöker inte heller vilka historier kulturstigen i Lived berättar om, eller vad de som anlagt stigen försöker att förmedla. Det är istället vandrarnas upplevelser av stigen jag är intresserad av. Jag rör mig på ett flertal platser, men avgränsar mig till utgångspunkterna Kulturstigen i Lived och frågelistan "Naturen för mig". Jag kommer dock att följa informanternas referenser utanför de här platserna.

Uppsatsen avgränsas även av att det är en c-uppsats som skrivs under oktober 2013 till januari 2014. Upplevelserna i naturen under promenadintervjuerna påverkas därför av att det är höst och vinter ute. Informanterna menar att det hade känts helt annorlunda att gå stigen under vå-

ren eller sommaren, då hade det varit blommor, grönt och fåglar som sjungit istället för de kala träden, fallna löven och grå färgerna som är nu. Frågelistsvaren är dock skrivna under flera årstider.

Teoretiskt är uppsatsen också avgränsad. Jag har valt att använda mig av Sarah Ahmeds begrepp orientering, för att se hur informanterna orienterar sig mellan förr-nu och natur-kultur. Ett diskursanalytiskt eller konstruktivistiskt perspektiv hade varit intressant. Jag menar dock att den fysiska platsen också är viktig och vill därför se de sociala diskurserna som en del av upplevelserna, där det fysiska och subjektiva också spelar en stor roll. Jag gör därför ingen heltäckande analys av diskurserna om natur och kultur, förr, nu eller framtiden. Jag vill även påpeka att informanterna inte är representativa för någon enhetlig grupp. Fast de har samtidigt liknande erfarenheter av att växa upp i Sverige och därför liknande referensramar.

Disposition

Jag har i **Inledningen** presenterat syftet med den här studien och tidigare forskning som angränsar till ämnet. Under **Metoder, material och teorier** presenterade jag materialet närmare. Jag visade även hur jag använt mig av Sarah Ahmeds begrepp orientering för att se hur personerna i materialet orienterar sig mot föreställningar om natur och förr samtidigt som de rör sig mot och från kultur. I **Flytande gränser mellan natur och kultur** diskuterar jag hur personerna drar upp gränser mellan natur och kultur men samtidigt orienterar sig både mot natur och mot kultur samtidigt. I **Naturligt förr och gammal natur** argumenterar jag för hur personerna definierar förr som naturlig och hur orienteringarna mot den förflutna naturen görs i förhållande till kultur. I **Personliga känslor och kollektiva orienteringar** argumenterar jag för att de personliga upplevelserna av natur och förr är effekter av kollektiva föreställningar om dem. I **Avslutande diskussion** väver jag samman de tre kapitlen och avslutar med att vända mig mot framtiden och nya sätt att utforska människors relationer till förr och natur.

3. Flytande gränser mellan natur och kultur

Natur i förhållande till kultur

”Nu får vi gå lite grand på stora vägen här då. ... Så det här är kanske enda biten på asfalt eller?” säger Erik när vi lämnar Kållereds kyrka och börjar promenera Livereds gamla kyrkväg som till en början följer en trafikerad väg. Erik har inte förväntat sig asfalt, han har förväntat sig att vi ska gå i natur och uppleva spår från förr. Han har orienterat sig mot en fysisk natur men även mot föreställningar om natur och förr och därför är det just natur och förr han ser (jfr Ahmed 2006:27). Han drar sig till natur och förr samtidigt som de drar sig närmare honom. Det gör också att det som enligt Erik inte är natur sticker ut. Det passar inte in och blir störande moment (jfr Ahmed 2012:40). Asfalt räknas som kultur och det vill han inte se när han är ute i naturen. Även de andra vandrarna gör starka gränsdragningar mellan natur och kultur. De definierar natur i termer av vad den inte är, nämligen kultur. Natur är inte biltrafik, vägar eller asfalt, natur är inte buller eller bostadsområden. De reagerar alla på att trots att vi är i skogen; bland alla träd, sly, löv, kvistar och stengärdsgårdar utmed den upptrampade jordstigen, ändå kan höra trafiken från bilvägen utanför skogen.

”Jag kan inte hjälpa att tycka att det är lite störande med det här ljudet som är runt omkring. När man går i skogen och vill uppleva naturen så. Ja, tänker på ljud och så. Kanske söker sig lite stillhet.” kommenterar Lena ljudet från den trafikerade vägen utanför skogen.

Utmed hela stigen finns många stengärdsgårdar. De flesta är låga, bestående av runda stenar i skiftande storlekar, täckta med mossa och de har en ojämn form. Dessa stenvägar smälter in i naturen och landskapet. Vandrarna kommenterar dem inte, och jag tolkar det som att de inte sticker ut från natur och därmed räknas som natur. Det finns däremot några nyare murar utmed stigen som de kommenterar.

Äldre stengärdsgård utmed Kulturstigen i Livered.

”Här har de gjort en stenmur. Den var välgjord, den var gjord på 2000-talet. Det syns den var totalt jämn fast stenarna är ojämna. Hade det varit en gammal stenmur så hade det varit ojämnt och handgjort mer så. Den här ser ju nästan formpressad ut. Ser ni det?!” säger Lena när hon ser en av stenmurarna.

Muren som Lena ser sticker ut från de andra. Hon räknar denna maskintillverkade, onaturligt vinkelräta och jämna mur som kultur till skillnad från de ojämna naturliga stengårdsgårdarna. När vandrarerna beskriver natur som motsats till kultur, förhåller de sig ändå ständigt till kultur.

Modernare stenmur utmed Kulturstigen i Lived.

Natur som kraftkälla

Frågelistsvararna beskriver istället natur efter vad de gör i naturen. Naturen är träd, djur, växter, blommor, skogar, hav, stränder, fjäll och berg. Naturen är också vågglitter, fågelkvitter och havslukt. Det är där de går ut med hunden, åker på semester, plockar bär och svamp och leker. Alla frågelistsvararna berättar att naturen är väldigt viktig för dem. Många är ute i naturen varje dag. Naturen är deras kraftkälla, vissa ser den som religiös, andra beskriver natur som en fristad från stress och arbete. De beskriver också naturen som alltings ursprung. Frågelistsvararna uppmanades att berätta vad de gör i naturen, det kan vara därför de beskriver natur i termer av vad de gör där. Det kan också vara för att objekt skapas av vad de kan användas till. Ahmed menar att vi formar objekt när vi använder dem, de formas av hur vi använder dem. Samtidigt som objekten påverkar vad vi tänker att vi kan göra med dem (Ahmed 2006:79). Föreställningarna om natur skapas därför av det vi gör i naturen, hur vi använder naturen, men tidigare användningar påverkar också vilka olika användningsområden vi tänker är möjliga för natur. Tidigare användningar finns kvar i objektet, inskrivna. Ahmed menar att varje objekt har en historia och formas ständigt av alla de möten de gör (Ahmed 2006:79).

Frågelistsvararna gör här mer eller mindre tydliga gränsdragningar mellan natur och kultur. En kvinna skriver om en dunge i skogen, mellan gator och huskomplex ”Naturen – det kan

också vara den lilla dungen, inklämd mellan gator och huskomplex. En liten grön oas som byggbolagen glömde. Dit kan man gå och gömma sig undan den moderna tidens buller. Det känns som en flykt, och den är välgörande.” (DAGF 1207). En annan kvinna beskriver att hon hittade sig själv vid havet efter mycket stress (DAGF 1432). Natur som fristad är en tydlig gränsdragning mellan natur och kultur där informanterna vänder sig bort från kultur och till natur. Trots det är natur en del av kultur eftersom naturen här fungerar som kraftkälla och är en del av deras vardagsliv. När informanterna ofta är ute i naturen är den därmed en del av kultur och deras kulturella liv, då natur är så viktig för dem.

När de beskriver naturen som kraftkälla är naturen samtidigt kultur. Dels menar de att natur kan användas som råvara. En person beskriver femton av de svenska trädslagen och vad de kan användas till, han säger ”Alla omger vi oss med ting som har sitt ursprung i träden.” Han beskriver att tall kan användas som madrassstopning, lönn är ett bra räffsskaft eftersom det inte ger blåsor i händerna och möbler tillverkas av alm (DAGF 1209). Även Erik och Olof ser natur som en resurs eller råvara.

”Det måste ju vara skyddat område på så sätt att de får inte rensa upp sly och pinnar och sådant här som ligger och multnar ner. Utan det får ruttna självmant. Annars skulle det ju varit uppensat och varit flisat för länge länge sedan! Att man tagit vara på energivärdet i pinnar och ved vet du.” säger Olof apropå de många fallna träd han ser i skogen.

För Olof och Erik är träden viktiga källor för ved och virke till möbler medan vattendrag ger dricksvatten. I frågelistsvaren är naturen en källa där de främst som barn hämtar ved, dricksvatten, bär och svamp till sina föräldrar. Kulturen finns till och upprätthålls här genom naturen. Kulturen är byggd av natur och i natur. Av träd har vi byggt möbler, hus och hela städer. Vi värmer upp och driver hela kulturen med naturens olika råvaror, som ved, vattenkraft eller olja. Flera av frågelistsvararna beskriver också naturen som kulturens källa eller ursprung. En kvinna diktar att sjöfarare en gång slog sig ned här och i en annan dikt skriver hon ”... Havet vår moder vårt ursprung, vårt arv ...” (DAGF 1190). En kvinna skriver att det var ett misstag att människor tog boskap i besittning och började konsumera naturen (DAGF 1189). En kvinna säger vi behöver naturen för att existera (DAGF 1202). De är med andra ord medvetna om att natur och kultur är beroende av varandra och delar av varandra. Samtidigt som informanterna ändå skiljer dem åt. De rör sig på det här sättet mellan många olika föreställningar om natur.

Kultur som tar över natur

Samtidigt som de ser naturen som kulturens källa och ursprung tänker de att naturen är hotad av kulturen. DAGF 1207 frågar sig om vi ens har en framtid på grund av all miljöförstöring? Hon tänker att naturen är starkare än oss och kanske ger igen. En kvinna skriver att terrängen förändras, idyller blir bostadsområden och källan hon hämtat vatten vid, som varit en välsignelse under många århundraden nu är borta eftersom de byggt en väg över den (DAGF 1192). Kulturen bygger på natur och använder sig av natur, men kultur kan använda så mycket av naturens resurser att naturen förstörs och försvinner menar frågelistsvararna. Att naturen kan slukas helt av kultur ser jag delvis som en gränsdragning mellan natur och kultur. Kulturen är här ett hot mot naturen, och flera av frågelistsvararna skriver att de är miljöpolitiskt aktiva och kämpar mot miljöförstöringen. Samtidigt skriver en av dem att naturen kan behöva en viss kulturell omvårdnad. En kvinna skriver att ”Skogen är inte, som förr, kärleksfullt omskött utan har fått lov att passa sig själv i många år.” (DAGF 1203). Även Olof menar att natur behöver skötas av kultur för att vara natur, när han säger att skogen behöver röjas från fallna träd för att inte få svampangrepp men också för att människor lättare ska kunna gå i skogen, utan fara. ”Det här såg inte så säkert ut för barnfamiljer” säger han om de fallna träden och rotvältorna i skogen.

”Olof: Du vet inte varför folk inte får röja upp här eller vad?

Sabina: Nej det vet jag inte.

Olof: Bara för, en skogsägare eller folk som har skog, de måste ju vara jättenoga med att ta bort, så inte de får sådana där baggar i vet ni! Sådana här skadedjur”.

Relativa gränser

Jag uppfattar det som att informanterna vid en första tanke ser en självklar skillnad mellan natur och kultur. Men ju mer de tänker på det ju mer oklart blir det för dem själva var gränsen mellan natur och kultur verkligen går. Ahmed menar att vi måste ta vissa saker för givna för att kunna orientera oss, vi ifrågasätter inte vad som är höger eller vänster (Ahmed 2006:14). Vi ifrågasätter inte heller skillnaden mellan natur och kultur. Det hänger även ihop med att föreställningarna om natur är familjära. Vi behöver inte vara vända mot natur eller se natur för att kunna veta vad natur är eller inte är. Samtidigt ser vi dem från en ny riktning när vi väl verkligen vänder oss till dem, eftersom vi då tvingats vända på huvudet, vissa saker försvinner

då ur vårt synfält medan nya saker blir synliga (jfr Ahmed 2006:27f). När de väl tänker efter är gränserna mellan natur och kultur sällan klara. Det är ett ständigt testande fram och tillbaka. Vi har sett att frågelistsvararna vänder sig fram och tillbaka mellan olika föreställningar av natur (jfr Ahmed 2006:51). Även om vandrarna beskriver natur som kultur, efter vad natur inte är vänder de sig också mellan olika föreställningar av natur och testar sig fram mellan de olika föreställningarna. Lena och Olof befinner sig i skog, bland många träd, sly, fallna grenar och en stig täckt med löv. Men träden blir allt mer glesare, slyn försvinner och vi ser gula kedjehus, med trädgårdar och asfalterade vägar framför oss.

”Olof: nu kommer vi in i civilisationen här nere.

Sabina: Kallar ni det här för natur?

Olof: Nej.

Lena: Det vi gick i förut var mer natur. Det här är väl lite mer. Njaa. Ja, men det är ju natur på sitt sätt. Fast mer. Naa, inte så mycket natur. Mer bostadsområde tycker jag nog. Det här kallar jag för bostadsområde, mer, ja absolut.

Olof: För mig är det mer civilisation här då. Nu har vi kommit till civilisationen.

Sabina: Men kan det finnas natur inne i civilisationen och i bostadsområden?

Lena: Ja det är ju det det kan, det är därför som det är lite lurigt.

Olof: Det kan vi märka om vi vänder på oss här, om vi stannar och vänder på oss här nu och tittar upp där. Så är det trots allt väldigt mycket träd, och som sagt om vår och sommar. För hela den här allén, det här är ju en allé, för det är ju på bägge sidor stigen. Om det står i grönt så är det ju ett rätt lummigt område trots allt ändå.”

Kultur sett från skogen.

Natur sett från ett bostadsområde.

Gränsen mellan natur och kultur blir här mer av en gradskala, något kan vara mer eller mindre natur. Även de andra vandrarna är inne på det, Elin menar att Slottsskogen inte är riktig natur. ”Vi brukar oftast gå i Slottsskogen, men det är lite så här. Det är inte riktigt på riktigt, när man ska gå ut, tycker jag, eller så här i naturen, tycker jag på något sätt.” Parker och trädgårdar befinner sig i ett gränsland. Vissa av frågelistsvararna menar att det absolut är natur andra tycker att det absolut inte är natur. Jag menar att deras gränsdragningar är relativa. När Olof

och Lena är inne i skog, bland träden så stör gula hus och asfalt, de ses då som kultur. Men när de istället är i kultur, i bostadsområdet och vänder sig till skogen, ser de natur även i bostadsområdet. I bostadsområden kan minsta lilla träd vara natur. Vad som är natur eller inte beror på vår utgångspunkt (Ahmed 2006:27). Gränsdragningarna görs efter våra förutsättningar, för den som har svårt att ta sig ut i ”riktig natur” är även ett enskilt träd på en parkering, en rabatt eller en krukväxt inomhus natur. Natur kan också vara minnen och fotografier, för den som inte kan gå ut. En kvinna uppmärksammar mig på att även minnen är natur när hon säger ”Det är många episoder jag kan locka fram inom mig. ... Jag är 83+ och tacksam över ett gott minne.” (DAGF 1202). Som Ottoson påpekar är det ett ständigt trevande, även om mycket är känt för oss är världen också väldigt ofta osäker och otydlig för oss (Ottoson 2009:158). Vi rör oss därför fram och tillbaka, vänder oss gång på gång och testar oss fram. Ahmed förklarar det med att orientering är att hela tiden justera sin position, till de mål och tankar vi vill röra oss till (Ahmed 2006:51). Vi rör oss på så sätt till den ideala bilden av natur, vad vi vill att natur ska vara. Och vi rör oss till framtiden, vad natur kan komma att bli för oss.

4. Naturligt förr och gammal natur

Kultur utspelar sig i natur

”Naturens beständighet och årens flykt.” skriver en av frågelistsvararna (DAGF 1219). Några av frågelistsvararna ser naturen som beständig, naturen har alltid funnits där. Generationer av människor har bott där och påverkat naturen, men naturen idag är ändå densamma som då. Sofia står i en av torpgrunderna och vänder sig mot trappan där torpets dörr satt ”när de kom ut här så hade de ju jättefin utsikt”. Naturen där och då görs till densamma natur som här och nu. Natur är då den omgivning som kultur lever i. Samtidigt som de tänker sig att kulturen så klart påverkat naturen. Skogar försvinner och vattenkällor täcks av vägar som vi sett tidigare. Dels ser de natur och kultur som skilda, där natur är den oföränderliga omgivningen för all förflutenhet och natur. Samtidigt som naturen formats av all den kultur som utspelats där. En kvinna pekar på att alla stigar i skogen trampats upp av de människor som gått där ”Men här har faktiskt många människor sin gång, och de som inte bara tar ett skutt över de fallna trädstammarna har efter hand trampat upp små stigar...” (DAGF 1203). Natur är då formad av förr och kultur. Ahmed visar att alla objekt formats och formas ständigt av alla möten de gör och av vad människor gör med dem (Ahmed 2006:43). Natur och förr är därmed kultur. De formas ständigt av människor och kultur.

Upptäcktsfärder till spår från förr

Vandrarna förklarar att spåren från förr kan vara svåra att hitta eftersom de dolts av natur.

”Ja det är ju inte någon hög längre här. Det är ju bara lite. Ja det växer lite träd bland riset och mossan. Och det har väl krävts någon sådan här fackperson så man kan upptäcka att jo men här får vi kolla. Här har det nog varit något gravfält. Så vi får tro på det. [skrattar] Det är liksom svårt att motbevisa det hela.” säger Erik vid gravfältet från brons- eller järnåldern.

Vandrarna beskriver att de inte ser något särskilt, ingenting, de ser träd, mossor, löv, stenar och sly. Att det är spår från förr behöver de få utpekade för sig av någon utbildad person som vet vad det är, menar de. De vänder sig därför mot informationsskyltarna. Informationsskyltarna är en förlängning av de utbildade personerna som pekar ut spåren från förr och berättar mer om dem. Sofia, Lena, Olof och jag följer skyltarna, vi låter dem peka ut vad vi ska se och be-

rätta för oss hur livet var här förr. Skyltarna får oss till och med att modifiera våra egna föreställningar om livet förr. När en skylt berättar att hela Västsverige förr var skogslöst försöker Sofia att ändra sin tidigare föreställning om landskapet här förr och tänka bort de träd och det sly hon ser idag. Samtidigt som vandrarna vänder sig till skyltarna vänder de sig även ifrån dem. Erik och Elin går hellre själva och läser bara flyktigt på skyltarna. De tar till sig en del av det de skriver om, men skrattar också åt dem. ”Här fantiserar man lite grand. Jag tänker att det spontant känns lite långsökt. Bara för att det ligger lite mera sten här, att här måste det ha varit något extra.” säger Erik om en av skyltarna. Elin säger ”Men sen när jag läser sådana här skyltar då kan jag bli så här. Hur vet de det? Alltså hur kan de veta det?! [med eftertryck i rösten] men det har ju de säkert belägg för”. Alla vandrarna vänder sig mellan skyltarna och sina egna omdömen. Vandrarna blir som upptäcktsfärder där informanterna själva försöker hitta spår från förr. ”Oj men här, här har nog varit ett hus!” utropar Sofia vid några stenar som skulle kunna vara en torpgrund eller några stenar. ”Är det också en gammal gravkulle där tro?! Vi kanske kommer förbi där. Eller är det bara en naturlig kulle kanske?” utropar Lena när hon ser gravsättningen från järnåldern på långt håll. Vandrarna pendlar på så sätt mellan sina egna omdömen och mellan vad som står på skyltarna. Skyltarna är i hög grad kultur, det är genom utbildning och kultur vi ska kunna se spåren från förr i naturen. När de vänder sig till skyltarna vänder de sig därför samtidigt till kultur.

För länge sedan...

Vandrarna är överens om att förr är för länge sedan. De avgränsar därmed förr från idag och från kultur. ”Olof: Det var lite lur här då, det var bara en sommarstuga. ... Sabina: Känns det inte lika speciellt när det är byggt på 1930-talet? Olof: Nej det gör det inte. För det finns ingen, än så historisk koppling bakåt, inte för min del”. Alla vandrarna är överens om att förr börjar för länge sedan. Utmed stigen finns en sommarstugegrund från 1930-talet. Vandrarna är överens om att sommarstugegrunden inte kan räknas som förr eftersom den är för ny.

Avloppsrör och betongplattor som ligger i en sommarstugegrund från 1930-talet.

Det som gör den ny är de element av kultur som de hittar i husgrunden, där ligger betongplattor och avloppsrör i betong. Det moderna livet, kultur hör därmed inte till. Samtidigt som jag menar att det är kultur som blir förr.

Vandrarna och frågelistvararna har en mångfald av olika berättelser och föreställningar om förr. Men de kan samlas ihop i två större föreställningar. Det är dels föreställningen om livet förr som slitigt, eländigt, mörkt, kallt, där allt arbete gjordes för hand och där de ständigt kämpade för att få mat för dagen och att överleva. De riktar sig här mot nuet och kultur, där dagens liv och samhälle utvecklats ur detta förr. De är glada att livet har utvecklats till det bättre. I den andra föreställningen är förr också naturligt, men på ett bra och romantiserat sätt. De tänker att människor förr levde närmare naturen, de hade andra värden och var därför lyckligare och de tog bättre hand om miljön, till skillnad från dagens exploatering av naturen. Jag frågar Elin om hon skulle vilja resa tillbaka i tiden.

”Sabina: Skulle du vilja gå tillbaka i tiden och se hur det var att leva?

Elin: Ja jättegärna, om det gick så hade jag väldigt gärna gjort det!

Sabina: Hade du velat vara där som åskådare eller en verklig person?

Elin: Mm både och tror jag. Om man ska förstå hur det är på riktigt hur det var då får man ju vara delaktig. Och så tänker jag, gud vad roligt det verkar vara! Men sedan när jag tänker mer på det så tänker jag också gud vad jobbigt alltså. Fatta så mycket de slet med tunga arbeten och man blev trött och så där och då tänker jag oj, nej jag vill nog inte. Och då är det ju bättre att vara åskådare.

Sabina: Någonstans vill jag ändå föreställa mig att de hade det väldigt bra.

Elin: Ja men precis! Exakt. Man tänker att det var andra värden på något sätt då som gjorde att det var roligare än vad det är idag.”

Den romantiserade bilden av förr är en vändning till naturen och bort från kulturen och dagens samhälle. Jag tolkar den som en samhällskritik. Men vändningen till den romantiserade bilden av förr är samtidigt en orientering mot naturen, mot framtiden och mot en önskad kultur. De målar upp en bild av hur de vill att samhället ska se ut och vänder sig därför samtidigt till kultur, men till andra värderingar i kultur. Sarah Ahmed menar att orienteringar är vända framåt, de utlovar olika framtider (Ahmed 2006:16f). När vi orienterar oss och vänder oss till den romantiserade bilden av förr eller bilden av förr som eländig vänder vi oss samtidigt till framtiden.

Klassfrågor förr och idag

När vandrarna orienterar sig mot förr tar de även upp klassfrågor. Erik menar att det troligen var rika personer som begravdes i stensättningar ”Då tänker jag att det var förnämt folk som begrovs så här. Den fattige mannen grävdes väl bara ner.”. Jag tänker att de vänder sig mot idag och jämför med hur samhället ser ut idag när de lyfter klassfrågor. Det kan vara dels föreställningen om att vi idag har det bättre, att vi idag inte har ett hierarkiskt samhälle med feodala herrar utan en slags demokrati. Eller så är det en vändning till föreställningar om aktuella klassfrågor, där det finns klasskillnader och en kritik mot att välfärdssamhället monterar ner. Elin säger att hon tyckte om att läsa Vilhelm Mobergs *Raskens: en soldatfamiljs historia* eftersom den behandlar flyktingfrågor, frågor som var aktuella då men även idag ”Det handlar om folk som levde för nästan hundra år sedan och att de ändå på något sätt är aktuella. För det handlar lite om flyktingar. Och det känns som att det är ett aktuellt tema”. Sofia lyfter kritik mot dagens och gårdagens djurhållning medan frågelistsvararna lyfter en stor oro för miljöförstöring. Informanterna visar därför att de kopplar dagsaktuella ämnen och frågor till både natur och förr. De gör på det sättet natur och förr till kultur där de använder sig av föreställningarna om förr och natur för att kunna lyfta frågorna. Detta kan jämföras med hur Birgitta Svensson menar att vi söker oss till livet förr för att testa på alternativa sätt att leva men också för att testa på andra förhållningssätt till världen (Svensson 1999:126).

5. Personliga känslor och kollektiva orienteringar

Känslor och nyfikenhet

”Lena: Vilken häftig! [säger hon och pekar på en grindstolpe].

Olof: Men ah okej, en sådan grind då. Annars brukar det ju vara två på varje sida men det kan ha varit en långgrind också, kan det ha varit. ... Mystisk grind för det finns bara gångjärn för en. Någoting är fel. Någoting stämmer inte. En grind kan inte bara ha en hållare så”.

Jag, Lena och Olof står kvar en lång stund och diskuterar den mystiska grindstolpen som bara har ett gångjärn och funderar över hur den kan bära upp en grind med bara ett gångjärn. Vad vi ser och upplever av världen är väldigt olika och personligt. De andra vandrarna har stannat och tittat på andra saker, eller gått förbi den. Olof som är intresserad av snickeri fastnar vid grindstolpen. Grinden väcker många känslor hos Olof och det är känslorna som får honom att stanna upp och undersöka grinden närmare, att fundera mer över den. Ahmed menar att vi känner något för objekten vi har inom vårt synfält, och vi rör oss till dem eller från dem efter vilka känslor vi får för dem (Ahmed 2006:27f). När vandrarna och frågelistsvararna vänder sig till olika föreställningar om förr och natur så känns det och jag menar att känslorna är en viktig del i hur de orienterar sig. Frågelistsvararna berättar att naturen är vacker eller att den är en rofylld plats. Vandrarna säger att det känns häftigt och speciellt när jag frågar dem hur det känns att människor har levt här förr. Deras upplevelser av förr är fysiska upplevelser, de upplever föreställningarna i olika grad med hela kroppen. De ser stengårdsgårdar och vid Livereds damm känner de en stark obehaglig lukt. Vi känner också spåren under våra fötter, vi går på Livereds gamla kyrkväg, kliver upp på gravrösen från järnåldern, snavar fram på stennarna, kliver ner i torpgrunderna och rör vid grindstolpen med händerna. Våra upplevelser är starkt personliga. Margarethe Kusenbach menar att vi upplever världen genom en rad olika filter. Dels fysiska filter som vår längd, kondition, synförmåga och hörsel. Men även kulturella och sociala filter, som vårt humör just då, våra tidigare erfarenheter, kunskap, normer, värderingar, diskurser och historia (Kusenbach 2003:466f). De personliga förutsättningarna som vårt humör just nu är därför en del i hur vi upplever förr och natur. Upplevelsena präglas också starkt av våra intressen och den kunskap vi har, vilket vi såg när Olof stannade vid grinden. Vädret påverkar också till stor del våra upplevelser. Jag frågar Lena hur det känns vid järnåldersgraven, ”Ja hur känns det? Lite regnigt! Vått! [skrattar] Nej men man, lite tänker jag så, tänk vad mycket människor som kanske ligger i den där graven. Hur många trots allt

som har varit här.” svarar hon. Vandrarna tänker också att det hade känts annorlunda att gå här en sommar- eller vårdag. Elin menar att det hade varit lättare att komma närmare de personer som levte här förr om vädret varit bättre.

”På sommaren känns det som att man, eller i alla fall att jag kan ta till mig mer, det låter jättekonstigt men att jag då kan ta till mig liksom mer individhistoria på något sätt än på hösten eller vintern. ... tänk att människorna levde här och såg också blommorna på våren, åh vad fint väder.” berättar Elin.

Hon och Sofia menar att det är lättare att känna igen sig i personers liv förr när det är vackert väder. Lena däremot tänker att det är lättare att föreställa sig livet förr när det regnar, eftersom hon tänker att de hade det ganska eländigt.

Olika förr och natur

Vandrarna rör sig mellan en mängd olika föreställningar om förr och natur. De refererar till platser de varit på förut, tidigare erfarenheter, allmänna föreställningar men också filmer och romaner. Sofia jämför Kållereds kyrka med andra kyrkor i Sverige men också i Tyskland och Österrike. Olof och Erik jämför ofta med sin hembygds historia och spår från förr där. Flera av vandrarna refererar till Emil i Lönneberga och Vilhelm Mobergs *Raskens : en soldatfamiljs historia* och *Utvandrarna*. George E. Marcus menar att människor idag är multi-sided, vi rör oss på ett flertal platser (Marcus 2005:96). De rör sig även mellan föreställningar om specifika förr och natur och mellan mer allmänna förr och natur. Saltzman menar att natur kan ha både bestämd och obestämd form (Saltzman 2001:66f). Förr är på det sättet också obestämt och bestämt samtidigt, vi kan tala om en specifik dag och händelse eller mer allmänna tidsperioder. Natur och förr är svåra att fånga och gränsa in helt och hållet. Föreställningarna om natur och kultur är på det här sättet kulturella. Vi förhåller oss till och jämför med de föreställningar om förr och natur som finns i samhället. Samtidigt som det också är personligt hur vi känner för förr och natur. Folkloristen Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1998) menar att tiden vid kulturarv går i tre olika hastigheter. Dels är de frysta vid en specifik tidpunkt eller tidsperiod. Livered är fruset till de händelser och tider skyltarna berättar om. Samtidigt som kulturarven ändå åldras, och en andra klocka tickar ständigt. Stengårdsgårdarna rasar och gravsättningarna täcks med mer och mer löv och mossa för varje år. Den tredje tiden kommer vi besökare med, som kommer från framtiden och försöker glömma allt det vi vet händer ef-

teråt för att föreställa oss förr, samtidigt som vi inte kan glömma det vi faktiskt vet kommer att hända (Kirshenblatt-Gimblett 1998:197ff). Vi utgår därmed alltid från nuet, och det vi vet idag. På samma sätt rör sig vandrarna och frågelistsvararna också mellan sina egna minnen och släktberättelser och andras förflutna. De rör sig samtidigt mellan personliga berättelser och kollektiva historier. Alla frågelistsvararna beskriver natur som deras barndom. Natur var där de lekte som barn. Detta kan även bero på att frågelistan efterfrågade just barndomsminnen av natur.

Kollektiva orienteringar

Ahmed menar att vi ärver orienteringar från vår släkt, från de grupper vi rör oss i men även från de rum vi rör oss i (Ahmed 2006:17, 2011:134). De orienteringar och livsval våra föräldrar gjort påverkar våra egna möjligheter och livsval, där vissa handlingar finns närmare och känns enklare att göra än andra. På samma sätt påverkas vi av de diskurser och föreställningar som visas i medier och allmänt tal runt om oss. Ahmed förklarar det med att vissa rum oftare tas upp av vissa kroppar som utför vissa aktiviteter. Dessa upprepas då och påverkar vilka objekt som är nära och vad som känns möjligt att göra eller inte (Ahmed 2006:58). Kulturstigen i Lived tas främst upp av motionärer och personer som är ute och rastar hunden, troligen personer som bor i närheten. Då och då besöks den troligen också av enstaka turister. Jag ser ingen som cyklar där, jag ser ingen annan turist, det är bara jag och personerna jag intervjuar som stannar till och läser på skyltarna. På kulturstigen i Lived betar vi oss på ett speciellt sätt, så som vi brukar göra när vi går kulturstigar och letar efter fornlämningar eller när vi är ute på vandring i skogen. Vi är så vana att bete oss på det här sättet att vi inte ens tänker på att det går att gå stigen på andra sätt. Hon förklarar det också med att vi orienterar oss mot en tänkt framtid och ofta väljer väl upptrampade stigar eftersom de lovar en god framtid (Ahmed 2006:21). Det finns därmed en slags kollektiva orienteringar. Om vi följer normer och samhällets värderingar lovas vi ett gott liv, och dessa orienteringar upprepas därför ofta. Samhällets normer blir på så sätt raka linjer som vi följer, raka orienteringar vi gör (Ahmed 2006:14). Även om vandrarna och frågelistsvararna beskriver en mängd olika förr och natur så går de samtidigt att skala ner till ett fåtal liknande föreställningar. Deras personliga upplevelser och de känslor de känner är på så sätt påverkade av dessa kollektiva orienteringar i form av vanliga sätt att tala om natur och förr, värderingar och normer. Jag säger inte att de är exakt detsamma, men våra orienteringar görs i förhållande till dem. Drömmen om det natur-

liga förr och bilden av det eländiga, slitiga förr är därför kollektiva orienteringar mot förr. De personliga känslorna är därmed del av kulturella orienteringar.

Förr och natur som sticker ut

Det som är normativt och räta orienteringar kan vara svåra att se eftersom de blivit så självklara för oss. Då kan det vara lättare att se det som sticker ut (Ahmed 2012:40f). När en informant vänder sig till en föreställning av förr eller natur som förvånar mig och som de andra informanterna inte berättar om, så sticker den ut. När jag och Sofia kommer till Livereds fägata börjar hon berätta:

”Sofia: En grej som jag tycker är lite svår med historien är liksom det här med djurhållningen. För jag är liksom vegan och tycker det är fel att döda djur. Men det var ju så integrerat i samhället förr i tiden. Så det känns som att det är svårt att, det är svårt att på något sätt döma dem som levde då. ...

Sabina: Brukar du tänka på det?

Sofia: Ja det kan jag nog ändå göra, för att när man läser om historien kommer man ju hela tiden i kontakt med djurhållningen och att när man började använda hästar så ledde det till en massa liksom framsteg för människan.”

Jag vet inte vad de andra informanterna känner för djurhållningen förr. En av frågelistsvararna sade som sagt att det var ett misstag ”Och jag tänker att männi-skan var ett misstag. Att hennes förstånd var säm-re än de andra djurens, då hon en dag tog boskap i besittning och lade under sig jord. Kampen om råvaror, konsumerandet av naturen började så.” (DAGF 1189). Men ingen av de andra lyfter frågan. Jag tolkar Sofias och frågelistsvararens vändning till djuretiska frågor som en alternativ orientering, där de bryter sig loss från de kollektiva orienteringarna och väljer en egen riktning. Ahmed menar att det som inte följer de räta orienteringarna sticker ut, det syns mer. Hon säger också att det känns obehagligt och obekvämt att sticka ut eller välja avvikande riktningar (Ahmed 2010:40f). Sofias uttalande väcker därför förvåning, det är inte den väntade föreställningen och krockar starkt med den romantiserade bilden av livet förr, där livet var bättre än idag. Samtidigt som hennes uttalande görs i förhållande både till förr och till idag, hon vill inte ha någon djurhållning varken nu eller i vår historia.

Det finns utmed stigen även ett objekt som sticker ut och stressar mig. Kulturstigen i Lived går precis utanför Migrationsverkets lokaler i Kålleröd. Lokalerna är svåra att missa, det är stora gula byggnader. Jag vet inte riktigt hur jag ska hantera att Migrationsverket ligger utmed stigen eller hur jag ska skriva om det och jag önskar att jag bara kunde gå förbi. Jag tänker att min starka olustkänsla är ett tecken på att det är en stresspunkt och något som sticker ut. Vandrarna uttrycker förvåning när vi går förbi Migrationsverket. Förvåning över att på en kulturstig, bland natur och fantasier om förr så tydligt mötas av samtiden och samhället.

”Lena: Från Sven målare till Migrationsverket. ... Vilken skillnad. Jag tänker vilken skillnad, att det var mycket mer folk på samma ställe. Han bodde där själv uppe i skogen, eller han hade fem barn och här är det ett helt Migrationsverk, för jag antar att folk bor där eller?
Sabina: Ja, dels är det boenden men också får de sitta här i förvar innan de skickas hem.
Lena: Jaha, är det så. Fy då, det låter mer tragiskt.”

Migrationsverket blir ett möte med dagens kultur och sticker därför ut och knockar oss ur orienteringarna mot förr och natur.

Föreställningarna om natur och förr känns. Vandrarna och frågelistvararna upplever alla natur och förr olika, de berättar en mängd olika föreställningar och deras tankar om förr och natur påverkas också av deras humör just nu. De rör sig mellan sina egna personliga minnen, andras personliga minnen och mer kollektiva släktberättelser och allmänna historier. Samtidigt är deras väldigt personliga och fysiska upplevelser del av större kollektiva orienteringar. De sker av vana och i förhållande till samhällets normer och värderingar. De är därför till stor del även kultur.

Avslutande diskussion

Jag har i de föregående kapitlen visat hur 5 vandrare och 45 frågelistsvarare förhåller sig till natur och förr och hur de drar upp gränser mellan natur, förr och kultur. Natur och förr målas upp som motsatser till kultur, de är det som kultur inte är. Natur och förr är en fristad från stress, biltrafik och vardagens problem.

Samtidigt som informanterna målar upp gränsdragningar och skillnader mellan natur och kultur tänker de själva att natur är en del av kultur. De menar att kulturen växt fram ur natur och av natur. Det är naturens resurser; träd och vatten som gör att vi kan bygga fler och större städer och maskiner. Det slitiga, eländiga, trångbodda naturliga förflutna har gett oss det vi har idag. Det är i platsen eller omgivningen natur som kultur växer fram, natur är den scen kultur utspelar sig på. Natur är också en stor del av informanternas vardag, många av dem är ute i naturen varje dag och andra ser natur som religion eller sin psykiska kraftkälla. Då natur är vardag, är natur och kultur väldigt tätt sammanflätade.

Natur och förr blir två begrepp och föreställningar att testa sig fram i. I fantasierna om förr och natur kan vi ifrågasätta dagens samhälle och testa alternativa sätt att leva på, vilket även Birgitta Svensson är inne på (Svensson 1999: 126f). De beskriver hur naturen är hotad av kultur, eftersom kultur bygger vägar över vattenkällor och bostadsområden i skogar. Detta kan kopplas till den romantiserade bilden av förr som lovar ett bättre liv, närmare naturen utan miljöförstöring. Informanterna skapar ett förr som är avgränsat och annorlunda från idag, men i denna fantasi om förr testar de på andra sätt att se på livet. Genom föreställningarna kan de ge uttryck för önskningar, drömmar, men också oro och rädslor som de har i kultur idag.

Informanterna är själva medvetna om att det inte finns någon skarp gräns mellan natur, förr och kultur. De trevar sig fram, ändrar och lägger till i sina föreställningar för att det ska passa de tankar de är inriktade på just nu. Ahmed menar att vi är riktade mot framtiden. När vi leker med föreställningar om förr och natur gör vi det utifrån där vi är idag och mot en tänkbar framtid. Det blir på det sättet relativt, för vem jag är och vilka förutsättningar jag har, samtidigt som det är riktat framåt och mot de mål jag har.

Jag har även visat hur föreställningarna om förr och natur är kultur då de kan knytas till kollektiva föreställningar. De personliga fysiska upplevelserna som är grundade i den plats och det rum personerna just nu befinner sig i, är samtidigt grundade i kollektiva orienteringar. Jag har här gett en fördjupad bild av hur landskapen är mentala samtidigt som de är fysiska och personliga. Detta kan jämföras med hur Marcus menar att det lokala alltid är globalt, och hur det därför inte går att skilja mellan individ och system eller mellan lokalt och globalt (Marcus 1995:99).

Eftersom natur och förr är en så integrerad del av livet idag, undrar jag om inte gränserna mellan natur och kultur har lösts upp, även i informanternas tankar. De använder både natur och kultur för att beskriva dem båda. Svensson menar att det naturliga landskapet är de miljöer som vi använder och formar idag (Svensson 1997:29). Det naturliga landskapet är därmed bostadsområden, motorvägar, köpcentrum, industriområden och grönytor, parker, trädgårdar och kulturstigar emellan dem. Detta kan kopplas till dagens intresse för stadsodling och hur människor formar natur som de vill ha den, i den natur; städer, bostadsområden, kontorslandskap men även landsbygd som de nu lever i.

Jag har bekräftat Birgitta Svenssons och Katarina Saltzmans resonemang om hur natur och kultur är delar av varandra och många gånger möts. Genom att använda mig av Sarah Ahmeds begrepp orientering och fenomenologi har jag gett en djupare förståelse för hur föreställningarna natur, förr och kultur känns och hur dessa känslor är effekter av kollektiva orienteringar. Jag har samtidigt visat hur människor (omedvetet) i sin vardag rör sig till natur, förr och kultur och hur dessa är betydelsefulla för dem. Genom min argumentation för att natur är kultur har jag även bidragit till att forma begreppen natur och kultur som delar av varandra och att upplösa gränsen mellan dem.

Människors förhållande till natur och förr är ett spännande ämne eftersom det är en så stor del av våra liv, vilket kan utforskas vidare. Jag skulle vilja se fler queera läsningar av orienteringar mot förr och nu, vilka föreställningar sticker ut och vilka föreställningar har personer vars kroppar inte är bekväma i normerade rum? Jag vill även uppmuntra till mer forskning om känslor som uttryck för samhällsnormer och kollektiva föreställningar. Jag tror att våra magkänslor, ointresse och nyfikenhet kan säga oss mycket om hur vi fungerar som människor och om strukturer i samhället.

Litteraturförteckning

Publicerad litteratur

- Ahmed, Sarah. 2006. *Queer phenomenology: Orientations, objects, others*. Durham & London : Duke University Press.
- Ahmed, Sarah. 2011. *Vithetens hegemoni*. Hägersten : Tankekraft.
- Ahmed, Sarah. 2012. *On being included : racism and diversity in institutional life*. Durham, N.C. : Duke University Press.
- Campbell, Åke. 1936. *Kulturlandskapet. En etnologisk beskrivning med särskild hänsyn till äldre svenska landskapstyper*. Studentföreningen Verdandis småskrifter nr. 387. Stockholm : Bonnier.
- Bergvall, Clas. 2007. *Liv, lust och mening : om krukväxters kulturella betydelser*. Stockholm : Carlsson.
- Bringeus, Nils-Arvid. 1979. *Arbete och redskap : en materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. Stockholm : Carlsson.
- Gunnemark, Kerstin. 2008. "Ting och minnen i kulturarvskontext" I: Knuts, Eva & Saltzman, Katarina (red.) *Nätverksetnologi*. Göteborg : Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Gustafsson, Lotten. 2002. *Den förtrollade zonen : lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora : Nya Doxa.
- Götebo Johannesson, Pia. 1996. *Mjölk, bär och eterneller : om genus och tillvarons mångtydighet : lantbrukarkvinnor i Mark under 1900-talet*. Stockholm : Carlsson
- Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford : Blackwell Publishers
- Hastrup, Kirsten. 2010. *Kultur : den flexibla gemenskapen*. Lund : Studentlitteratur.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1998. *Destination culture : tourism, museums, and heritage*. Berkeley : University of California Press, cop.
- Jokinen, Eeva & Veijola, Soile. 2003. "Mountains and landscapes : Towards embodied visualities" I: Crouch, David & Lübbren *Visual culture and tourism*. Oxford : Berg.
- Jönsson, Lars-Erik. 2005. "Mentalsjukhuset I hembygden" I: Jönsson, Lars-Erik & Svensson, Birgitta (red.) *I industrisamhällets slagskugga : om problematiska kulturarv*. Stockholm : Carlsson.
- Lilja, Agneta. 1999. "Kollektiva beskrivningar och individuella berättelser" I: Bergquist, Magnus & Svensson, Birgitta *Metod och minne : etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund : Studentlitteratur.
- Lindvall, Karin. 2004. "Introduktion. En tidlös symbol? Det svenska samhället och herrgårdens skiftande skepnader." I: Hellspong, Mats et.al. *Herrgårdsromantik och*

- statarelände : en studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*. Stockholm : Carlsson.
- Nilsson, Mats. 1992. "Den tidlösa traditionen" I: Skarin Frykman, Karin & Brembeck, Helene (red.) *Brottningar med begrepp : en antologi*. Göteborg : Etnologiska institutionen Univ. : Etnologiska föreningen i Västsverige (distributör).
- Ottoson, Erik. 2009. "På drift" I: Arvastson, Gösta & Ehn, Billy (red) *Etnografiska observationer*. Lund : Studentlitteratur.
- Ronström, Owe. 2001. "Kulturarvspolitik : Vad skyltar kan berätta" I: Blehr, Barbro *Kritisk etnologi : Artiklar till Åke Daun*. Stockholm : Prisma.
- Saltzman, Katarina. 1999. "Upplevelsens natur och naturen som upplevelse. Semesterminnen från Öland" I: O'Dell, Tom (red.) *Nonstop! Turist i upplevelseindustrin*. Falun : Historiska Media.
- Saltzman, Katarina. 2001. *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap*. Malmö : Nordic Academic Press
- Sjöbäck, Mårten. 1935. "Människans förhållande till den naturliga växtligheten" I: Faxén, Lars et.al. *Vi och vår natur*. Stockholm : Albert Bonniers Förlag.
- Strömberg, Lars G. 1992. *Var slutar en sjö? : livsvillkor och naturuppfattning kring Hornborgasjön 1900-1990*. Göteborg : Etnologiska institutionen : Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Svensson, Birgitta. 1997. "Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid" I: Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta (red) *Moderna landskap : Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm : Natur och Kultur.
- Svensson, Birgitta. 1999. "På naturliga äventyr i kulturarvet" I: O'Dell, Tom (red.) *Nonstop! Turist i upplevelseindustrin*. Falun : Historiska Media.
- Svensson, Birgitta. 2005. "Bland perifera riksintressen" I: Jönsson, Lars-Erik & Svensson, Birgitta (red.) *I industrisamhällets slagskugga : om problematiska kulturarv*. Stockholm : Carlsson.

Tidskrifter

- Hyltén-Cavallius, Sverker & Kaijser, Lars. 2012. "Affective Ordering : On the organization of retrologies in music networks". *Ethnologica Scandinavia Vol 42*.
- Löfgren, Orvar. 1989. "Landscapes and Mindscapes" *Folk. Journal of the Danish Ethnographic Society. Vol. 31*
- Kusenbach, Margarethe. 2003. "Street phenomenology. The go-along as ethnographic research tool." I: *Ethnography Vol. 4*.
- Marcus, George E. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography" I: *Annual Review of Anthropology Vol. 24*.

Källförteckning

Arkiv

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG):

45 svar på frågelistan DAG F 20 Naturen för mig.

Tryckta källor

Mölnadal stadsmuseum. 2012. *Mölnadal Stadsmuseum : Natur- och kulturvandra*. [Karta]

Informationsskyltar uppsatta utmed Kulturstigen i Lived, fotograferade, finns hos författaren. Finns även på <http://www2.museum.molndal.se/external/default.asp>, (2013-12-12 kl. 10:41)

Otryckta källor

Fyra promenadintervjuer med fem personer, bandupptagningar och transkriberingar, förvaras hos författaren.

Intervju med Erik, man, 65 år. Intervjun utförd 19 november 2013, (1 timma och 26 minuter).

Intervju med Elin, kvinna, 22 år. Intervjun utförd 22 november 2013, (1 timma och 11 minuter).

Intervju med Sofia, kvinna, 23 år. Intervjun utförd 28 november 2013, (1 timma och 48 minuter).

Intervju med Lena, kvinna, 52 år och Olof, man 54 år. Intervjun utförd 14 december 2013 (2 timmar och 14 minuter).

Observationer, anteckningar, fotografier förvaras hos författaren

Internetkällor

Headland, Thomas N. & McElhanon, Kenneth A. 2007. Emic/Etic Distinction. *Encyclopedia of Social Science Research Methods*. <http://knowledge.sagepub.com.ezproxy.ub.gu.se/view/socialscience/n275.xml>. (Hämtad 2014-01-10 kl. 15:06).

Mölnadal stad. 2013. Mölnadal. *Mölnadal stad : Uppleva och göra : Natur- och kulturvandra : Mölnadal*. <http://www.molndal.se/medborgare/upplevaochgora/idrottmotionochfriluftsliv/friluftslivochmotion/vandringslederochstrovomraden/naturochkulturvandra/molndal.4.16eccd66132d06f5218800023557.html>. (Hämtad 2014-01-12 kl. 15:18).

Mölnadal Stadsmuseum. 2007. Lived : Natur- och kulturstig. *Mölnadal stadsmuseum : Upptäck Mölnadal : Kulturvandra : Lived*.

<http://www2.museum.molndal.se/external/default.asp> (Hämtad 2014-01-12 kl. 15:31).
[Broschyr som tidigare tryckts av Mölndals Kommun Förvaltningen för Kultur och Fritid
av Certus tryckeri]

Mölndals stadsmuseum. 2012. Natur- och kulturvandra. *Mölndals stadsmuseum : Upptäck
Mölndal : Kulturvandra*. <http://www2.museum.molndal.se/external/default.asp>. (Hämtad
2014 -01-12 kl. 15:22).